

Yalnız Yaşayan Yaşlılara İlişkin Aile Politikaları

Arzu İÇAĞASIOĞLU ÇOBAN

Özet

Yaşlılık günümüzde önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle gelişmiş ülkelerde yaşlı nüfus hızla artmaktadır. Türkiye genç bir nüfus yapısına sahip olsa da tıptaki ilerlemeler, ekonomik ve sosyal alandaki gelişmelere paralel olarak ileriki yıllarda ülkemizde de yaşlı nüfusun artacağını söylemek yanlış olmayacaktır.

Toplumların ve ailelerin yapısında meydana gelen değişimler yaşlı kişilerin ihtiyaçlarını ve sorunlarını arttırmış ve çeşitlendirmiştir. Örneğin yalnız yaşama yaşlılar arasında, özellikle kentsel bölgelerde, gittikçe artan bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Değişimler nedeniyle yaşlılar için yeni politikalara ve hizmet modellerine ihtiyaç duyulmaktadır.

Bu çalışmada aile yapısındaki değişimler, yaşlı kişilerin ve yalnız yaşayan yaşlıların ihtiyaç ve sorunları, aile politikalarında yaşlılara yönelik düzenlemeler incelenecektir.

Summary

Aging is an important problem in nowadays. Especially, in fully developed countries older population is rapidly increasing. Although Turkey have a young population at present, because of technological improvements, economic and social developments, older population is getting increase.

Because of the changings in structure of society and family, aged population's needs and problems increases and variety. For example, especially in urban settings living alone in aged population are increasing. Because of this changings new policies and service models should be developed for aged population.

In this study discussion changing in family structure, needs and problems of aged persons and living alone aged person's and the legal regulations for aged population in family policy writings.

GİRİŞ

İnsanoğlunun var olduğu ilk günlerden günümüze değin "aile" kavramı, daima ilgi çeken ve ekonomi, din, antropoloji, hukuk, sosyoloji, psikoloji, sosyal hizmet ve hatta tıp gibi bir çok bilim dalını bu kavram üzerinde çalışmalar yapmaya iten bir güce sahip olmuştur.

Ailenin bu gücünü nereden aldığı, bireyin ve toplumların yaşamında neden bu kadar önemli olduğu, sahip olduğu en temel işlevlerle (üreme yani neslin devamını sağlama ve bireyi yetiştirme) açıklanabilir. Kuda'ın (1984 5) da belirttiği gibi insanların üremesi ve yeniden üretimi toplumsal yapıların ve kültürün sürekliliğini bir ölçüde güvence altına alır. İşte bu nedenledir ki toplum, kendini devam ettirecek bireylerin oluşumunu ve onların kendisine vereceği katkıları önemsemektedir. Aileye atfedilen bu önem, her dönemde ve her ülkede hükümetlerin de aile konusunda son derece hassas olmasına yol açmıştır. Her ülkede aile için uygulanan politikalar farklı biçimlerde belirmektedir. Kuşkusuz ancak hepsinin en temelinde "ailenin toplumun temel taşı" olduğu görüşünün yer aldığını söylemek yanlış olmayacaktır. En kısa tanımıyla, olumsuz değişimlere karşı ailelerin korunması, güçlendirilmesi, ailenin ve ailedeki bireylerin sosyal güvencesinin sağlanması aile politikalarının konusunu oluşturmaktadır. Aile politikalarının hangi temellere dayalı olacağı her toplumda değişik bir biçimde kendini gösterebilir. O toplumun ekonomik, sosyal kültürel yapısı ve hatta ülke yönetiminde yer alan kişilerin siyasal görüşleri politikaları etkilemektedir. Bir diğer önemli konu da ailenin nasıl tanımlandığıdır. Aile hakkında yapılan tanım onun için oluşturulacak politikaları da etkileyecektir. Aile politikası denilince genellikle ilk önce akla gelen kadınların ve çocukların korunmasına yönelik politikalar olmaktadır. Bununla birlikte bir bütün olarak ailenin ve ailedeki diğer bireylerin de politikalar içine dahil edilmesi önemlidir. Kısacası, aile politikaları oluşturulurken toplumun dinamik yapısının dikkate alınması, oluşturulacak politikanın risk altındaki grupları kapsadığı kadar diğer gruplar için de koruyucu yönlerinin olması yani tabakalı ve geçişgen, bir diğer ifadeyle esnek, olması gerekmektedir. Bunlara ek olarak, insan hakları gibi evrensel geçerliliği olan bir takım yasal düzenlemelerin de bir yol gösterici olarak dikkate alınması son derece önem taşımaktadır. Bu çalışmada esas olarak yaşlılara yönelik aile

politikalarının nasıl olması gerektiği konusu tartışılacaktır. Ancak öncelikle aile, aile yapısı içinde yaşlı bireyler, yaşlı bireylerin karşılaştıkları sorunlar ele alınacaktır. Bu tartışmalar sırasında ülkemizdeki değişen aile yapısı, yaşlıların durumu, ülkemizdeki aile politikaları da tartışmaların bir diğer boyutunu oluşturacaktır.

• **Aile Kavramı ve Tanımlanması Sorunu** Aile kavramının tanımlanması, içinde yaşanan topluma ve kültüre göre bir takım değişiklikler göstermektedir. Çünkü yaşanan değişimler aile kurumunda da bir takım yapısal ve sosyal dönüşümlere yol açmıştır. Bu nedenle günümüzde yapılacak aile tanımları geçmişte yapılmış olanlar arasında bazı farklılıkların bulunacağı bir geçektir. Tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş, teknolojiye ilerlemeler toplumların sosyal yaşamında da farklılıklara neden olmuştur. Günümüzde artık "ana baba ve çocuklardan oluşan" aile kavramı da bu değişikliklerden etkilenmiştir. Örneğin bugün dünyada heteroseksüel evliliklerin yada birlikteliklerin yanı sıra özellikle Amerika ve Avrupa gibi gelişmiş ülkelerde aynı cinsten olan insanlar arasında da birliktelikler ve evlilikler mümkün olabilmektedir. Hatta bu çiftlerin çocuk sahibi olmalarına da kimi ülkelerin yasaları izin vermektedir. Ülkemiz açısından bu tür birliktelikler toplumsal olarak onay almadığı gibi yasalar karşısında da kabul edilmemektedir. Lezbiyen ve homoseksüel çiftlerin oluşturduğu aile kurumlarının yanı sıra tek ebeveyninden oluşan aileler de günümüzde sıklıkla karşımıza çıkan bir aile biçimidir.

Yukarıda kısaca özetlenmeye çalışılan değişimlerin de etkisiyle günümüzde farklı aile tanımları üzerinde durmak mümkündür. Örneğin Uluslararası Sosyal Hizmet Uzmanları Birliği (NASW) (1990) aileyi, "*kendini aile olarak nitelendiren ve sağlıklı bir ailenin işleyişi için yükümlülükleri, sorumlulukları üstlenen iki veya daha fazla sayıda insan*" olarak tanımlamaktadır. Bu tanımın son derece özgün olduğu görülmektedir. Aile, "kendini aile hissedenden" herkesten, her cinsiyetten oluşabilmektedir. Tabi ki yasalar açısından ve ailede doğacak olan çocukların sağlıklı bir gelişim göstermesi açısından bu, tartışılması gereken bir durumdur.

Özetle, aile kurumu her bilim alanında tanımlanabilir. Ancak burada önemli olan nokta o ülkedeki politikalar açısından ailenin ne biçimde tanımlandığıdır. Çünkü bilindiği gibi politikalar tanımlanan gruplara yönelik olarak verilecek hizmetleri,

oluşturulacak programların belirleyicisidir. Yani "kim" aile olarak tanımlanırsa haklardan ve hizmetlerden onlar yararlanacaktır. Örneğin aile, "yasalar önünde kabul edilen evlilik bağıyla bir erkek bir kadın ve onların çocuklarından oluşan birim" olarak tanımlanırsa evlilik dışı doğan çocukların, evlilik içinde doğan çocukların yararlandığı hizmetlerden yararlanma hakları sınırlandırılmakta kimi zaman da imkansız hale gelebilmektedir.

• **Tarladan-Fabrikaya, Köyden-Kente, Geleneksel Aileden-Çekirdek Aileye**

Değişimin kaçınılmaz olduğu bir gerçektir. Çalışmanın başlangıç kısımlarında da belirtildiği gibi değişim dünyadaki her ülke, her toplum için geçerli bir konudur. Bu nedenle aile yapısındaki değişimler de dünyada yaşanan diğer sosyal, ekonomik ve politik olaylardan bağımsız olarak gerçekleşmemiştir. Örneğin aile yapısı o ülkenin içinde bulunduğu üretim araçları ve biçimleri tarafından etkilenmiştir.

Günümüzün sanayileşmiş toplumlarında çekirdek aile tipinin yaygın olduğu söylenebilir. Ancak daha önce de belirtildiği gibi tek ebeveynli aileler, aynı cinsten kişilerin oluşturduğu aileler de bulunmaktadır. Hatta günümüzün sanayileşmiş toplumlarında evlenme oranları nüfus artış hızında olduğu gibi düşmektedir. Örneğin, U.S Bureau tarafından ABD'nde yapılan çeşitli çalışmalarda 1990'lardan beri aile yapısında önemli değişmelerin yaşandığı görülmektedir. Tek kişilik hane halkı yüzdeleri %17'den %25'e yükselmiştir. Bunların bir çoğu yaşlı bayanlardan oluşmaktadır. 1970'den beri değişik yaşlarda hiç evlenmemiş erkek ve kadınların sayısı ikiye veya üçe katlanmıştır. Tek ebeveynli ve kadının hane reisi olduğu ailelerin %12'ye (12,2 milyon) yükselmiştir. Çekirdek ailelerin oranı 1970'lerde '40 iken, 1996 da '25'e düşmüştür. Boşanma oranı 1960'lardan 1990'a ikiye katlanmış ve 1990'ların ortalarında %46'da durmuştur (Carter ve McGoldrick 1993 13-14 Akt:Acar 2001 159).

Günümüz Türkiye'sindeki aile yapılarını tanımlamak oldukça güçtür. Bu güçlük hem bu konuda yapılan araştırmaların azlığından (Örneğin kırsal hane yapısına ilişkin araştırmalar büyük ölçüde 20 yıl öncesine dayanmaktadır AAK 1994 101) hem de ülkemizin yaşadığı ekonomik ve sosyal yapılarda meydana gelen hızlı değişimlerden kaynaklanmaktadır. Ancak ülkemizdeki aile yapısının

değişen mülkiyet biçimleriyle doğrudan doğruya ilişkili olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır (Kandiyoti 1977 24). Bununla birlikte, ülkemizdeki aile yapılarından söz ederken kırsal aile, kent ailesi ve gecekondu bölgelerinde yaşayan aile yapılarından bahsetmek olasıdır (AAK 1994 102).

Kırsal aile ortak mülkiyet, gelir ve tüketim örüntülerini paylaşan, ve aynı çatı altında, aynı kazandan yiyip için kişilerin meydana getirdiği bir toplumsal birim olarak tanımlanabilir (AAK 1994 100) Ancak günümüzde kırsal ailelere bakıldığında aynı çatı altında oturmayan, hatta bir kısmı kentlerde yaşayan fakat gelir kaynaklarını ortaklaşa kullanan, aile içi ilişkilerde eskiye oranla az olmasına rağmen büyüklerin ve genellikle erkeklerin sözü geçen bir aile yapısı olduğu görülmektedir.

Kent ailesinin en önemli özelliği ise bu ailenin çekirdek aile ve tüketim birimi olarak örgütlenmiş olmasıdır. Kent ailesinin temel fonksiyonları daha çok üreme, çocukların toplumsallaştırılmaları, aile bireylerinin psikolojik doyumlarının karşılanmasına yöneliktir (AAK 1994 108). Kentin getirdiği koşullara paralel olarak kadınlar daha çok çalışma yaşamına girmişlerdir. Ailenin eğitim, sağlık, güvenlik gibi işlevleri de aile dışındaki diğer kurumlara devredilmiştir. Her ne kadar ülkemizde kentlerde yaşayan çekirdek aile sayısı artış gösterse de bu çekirdek ailelerin akrabalar arasındaki ilişkileri tamamıyla kopardığını belirtmek doğru olmayacaktır. Ataerki ilişkiler değişmiş, kırsal bölgelere göre görece zayıflamış olsa bile akrabalık ilişkilerinin yoğun olarak sürdüğü, maddi ve manevi dayanışmanın korunduğu gözlemlenen bir durumdur. Özellikle ülkemizde 19650-1960'lı yıllardan sonra görülmeye başlayan göç olgusu konusunda kırsal kesimden kente gelmeyi düşünen kişilerin öncelikle kentlerdeki akrabalarının yanına geldikleri bilinmektedir.

Yukarıda sözü edilen iç göç olgusu kendine özgü bir yaşam biçimi sonucu ortaya çıkarmıştır. Gecekondu ailesi, Türkiye'nin özellikle büyük kentlerinde başlayan ve giderek yaygınlaşan kırdan kente akın sonunda kentlerin çevrelerinde gözlenen bir aile biçimidir. Bu aileler ne tam olarak kırsal geleneklerini ve alışkanlıklarını sürdürebilmektedirler ne de tam olarak kentlileşmişlerdir. Bir taraftan hem yaşadıkları fiziksel mekanlarda hem de kent içinde kırsal yaşamı sürdürmeye çalışmakta diğer

tarafından da kentin olanaklarından yararlanmak istemektedirler. Gecekondu ailesi demografik yapısı ile de kırsal ve kentsel aile arasında bir konum sergilemektedir. Gerek ailedeki kişi sayısı gerekse evlilik yaşı ortalamaları bu konuda en belirgin göstergelerdir (AAK 1994 110).

Yukarıda kısaca söz edilen bu farklı aile yapıları bize ülkemizdeki aile politikası konusunun ne kadar önemli olduğunu, bu politikaların mümkün olduğu kadar esnek, farklı risk gruplarını içinde barındıran bir düzeyde olması gerektiğini göstermektedir.

Aile politikaları içinde yer alması gereken bir diğer önemli grup da yaşlılardır. Çalışmanın sonraki bölümünde yaşlı kişilerin ihtiyaçları, sorunları ve yaşlılara yönelik politikalar tartışılacaktır.

• Gittikçe Yaşlanıyoruz

Yaşlanma, aslında anne karnındayken başlayan ve ölümle sonuçlanan fizyolojik bir süreçtir. Bu süreç kişinin sadece fizyolojik yapısını etkilemez, aynı zamanda kişinin psiko-sosyal durumunda da değişikliklere yol açar. Yaşlanma anne karnında başlıyorsa yaşlı kimdir? Yaşlılığın ömrün son devresi olduğu kabul edilirse de ne zaman konusunda kesin bir sınır konulamaz. Yaşlılığın başlangıç noktası kişiden kişiye değiştiği gibi toplumdan topluma da değişir. Yaşlı nüfusun genel nüfus içinde giderek arttığını görmekteyiz. Dünya nüfusunun % 5'ini oluşturan yaşlılar, dünyada 260 milyon olarak görülmektedir. Geçen 20 yıl süresince dünyadaki 65 ve daha yukarı yaşların sayısında % 63'lük bir artış görülmüştür. Bu artışın % 55'lik bir oranla 2000 yılında 140 milyon fazlalaşarak 400 milyona ulaşması beklenmektedir ().

Amerika'da 1900'lü yıllarda 65 yaş ve üstündeki bireyler toplam nüfusun yalnızca %3'ünü (3 milyon) oluşturuyordu. 1980'lere gelindiğinde bu oran %11 'lere (25 milyonun üstü) çıkmış durumdaydı. 2000 yılında ise 32 milyon Amerikalının 65 yaş ve daha üstünde olacağı bekleniyordu. 2030 yılı için ise 66 milyon ya da bir başka deyişle her beş Amerikalıdan birinin 65 yaş ve daha yukarısında olacağı tahmin edilmektedir (American Association of Retired Persons 1991 Akt: Grene 2000 44). U.S. Census (1996 Akt: Gil, Moga 2001 14) tarafından yapılan bir diğer belirlemeye göre de 2040 yılında 65 yaş ve üstü nüfusun toplam nüfusun içinde %21'lere varacağı bildirilmektedir.

Her ne kadar ülkemizin genç bir nüfusa sahip olduğu

düşünülse de yaşlı bireylerin sayısının arttığı bir gerçektir. Türkiye'de de benzer bir durum söz konusudur. 1980'de 65 yaş ve üzeri nüfus genel nüfusun %2'sini oluştururken 1990'da %4.0'a yükselmiştir, bu oranın 2010 yılında %6.1'e, 2020 yılında %7.7'ye ulaşacağı tahmin edilmektedir (Akt: Uysal 2002). Günümüzde ise tıp ve teknoloji alanındaki gelişmelere bağlı olarak doğuştan beklenen yaşam süresinde de bir artış gözükmektedir.

Yaşlıların Karşılaştıkları Sorunlar ve İhtiyaçları

Yaşlılık insanların çok boyutlu sorunlar yaşadığı bir dönemdir. Kişinin sağlığında kayıplar başlamıştır. Bu kayıplar fiziksel dolayısıyla da sosyal aktivitelerini engellemektedir. Değişen sosyal koşullara, ortaya çıkan yeni teknolojiye uymakta zorluk çekerler. Arkadaşları azalmıştır. Özellikle kentlerde yaşayan ailelerde kadınların da çalışma yaşamına girmesinin de etkisiyle yalnız kalabilmektedirler. Ailenin küçülmesi ve hareketlilik sonucu yetişkin çocukların yaşlılarına bakma imkanlarının azalması söz konusudur. Gittikçe daha az sayıda çocuğa sahip olma ve coğrafi uzaklık etrafta daha az sayıda evladın olmasına yol açmıştır, gelişime ve değişme aile ve akrabalar içindeki rol modellerini değiştirmiş, aile ve çevrenin sorumluluğu bir ölçüde topluma devrolmuştur (Koşar 1996). Yukarıda sıralanan bu sorunlara paralel olarak yaşlı kişilerin ihtiyaçlarında da artış ve çeşitlenme söz konusudur. Yaşlı kişilerin ihtiyaçlarını biyolojik, sosyal ve psikolojik olarak sınıflandırmak mümkündür.

• Biyolojik ihtiyaçlar;

Yaşlılık döneminde hastalıklara yakalanmanın daha kolay olduğu bilinen bir gerçektir. Bu nedenle yaşlı kişilerin sağlık durumlarına daha çok önem verilmelidir. Yaşlılığın biyolojik ihtiyaçları var olan ya da kendisi için özel olarak geliştirilmiş (geriatri hastaneleri gibi) sağlık hizmetlerine ulaşabilmek ve bunlardan yararlanabilmektir. Yeterli ve dengeli beslenme, sağlıklı yaşama için uygun olan aktivitelerin yapılması, düzenli sağlık kontrolleri, sağlıklı çevre ve konut koşulları gibi ihtiyaçların da karşılanması önemlidir.

• Sosyal ihtiyaçlar

Aile her yaş döneminde olduğu gibi yaşlılık döneminde de önemi koruyan çeşitli işlevlere sahiptir. Özellikle de yaşlılık döneminde kişinin sağlık, bakım, ekonomik destek gibi konulara daha çok ihtiyaç duyduğu bir

gerçektir. Ancak günümüzün değişen koşullarında (çocukların çalışmak için başka şehirlere gitmesi, kadının çalışma yaşamına girmesi, ekonomik güçlükler ve hatta ailenin yaşadığı konut tipi) yaşlı kişinin hayatında önemli değişikliklere neden olmuştur aile işlevlerinde ve yapılarında meydana gelen değişimler yaşlı kişilerin de bu ihtiyaçlarını arttırmış, hatta bu ihtiyaçlar kimi zaman aile dışındaki diğer kurumlar tarafından karşılanır olmuştur.

Yaşlı kişilerin karşılaştığı bir başka sorun da eşin ölümüdür. Yapılan çalışmalar kadınların erkeklere oranla daha uzun yaşadığını göstermektedir. Kadınların yaşam beklentisi erkelere göre daha yüksektir. Bu nedenle kadınlar arasında eşin ölümünden sonra dul kalma olgusu daha yaygındır. Eşi ölen erkekler ise genellikle yeniden evlenmektedirler. Bu da toplum tarafından desteklenen bir durumdur. Oysa eşi ölen kadınların "dulluk" statüsünü kabul ederek yeniden evlenmesine pek sıcak bakılmamaktadır. Bu durumda yaşlı kadınların yaşlı erkeklere oranla ekonomik ve sosyal güvence, yalnızlık gibi konularda daha fazla risk altında olduğu söylenebilir.

Yaşlılık nedeniyle çalışma yaşamı dışında kalan kişinin gelirinde azalma olduğu bir gerçektir. Bu nedenle yaşlı kişiler ülkenin içinde bulunduğu maddi krizlerden, sosyo-ekonomik sorunlardan daha fazla etkilenmektedirler. Eğer sosyal güvenlik kapsamında değillerse bu etkilerin boyutlarının çok daha ağır olacağı tartışılmazdır.

Toplumda yaşlılara karşı var olan önyargılar ve ayrımcılık da bir başka sorun kaynağıdır. Örneğin yaşlıların kullanımına göre düzenlenmemiş toplu ulaşım araçları, yüksek ve yürüyen merdiveni olmayan geçitler, sinema, tiyatro gibi sosyo-kültürel etkinliklerin düzenlendiği binaların yaşlılar için uygun olmayan biçimde düzenlenmiş olması yaşlı kişinin toplumsal yaşama katılmasını engellemekte onu eve kapanmaya hareketsiz kalmaya zorlamaktadır. Oysa gezmek, dolaşmak, kültürel faaliyetlerde bulunmak her yaşta insanın vazgeçilmez gereksinimlerdir.

Kentlerin fiziksel düzenlenmesinin yaşlılara uygun olmamasının en somut örneklerinden biri de Türkiye'nin başkenti Ankara'da yapılan düzenlemelerdir. Büyükşehir Belediyesi çok önemli yol ve kavşaklara yayalar için alt ve üst geçitler yaptırmıştır. Ancak bu geçitlerde ne özürü kişiler için rampa, ne yürüyen merdiven ne de asansör bulunmaktadır. Hatta Ankaray ve Metro gibi Ankara için son derece önemli olan raylı

taşıma sistemlerinde bile yürüyen merdiven ya da yeterli sayıda asansör bulunmamaktadır. Bu durumda yaşlı, özürü, hasta olan kişilerin bırakın gezmeyi, günlük ihtiyaçlarını karşılamak için bile toplum yaşamına katılması çok zor ve bazen imkansızdır. İşte, yaşlılık politikaları oluştururken dikkat edilmesi gereken en temel noktalardan biri de kentlerin düzenlenmesinin yapılmasıdır.

• Psikolojik İhtiyaçlar

Ailenin bir diğer önemli işlevi de psikolojik ihtiyaçların doyurulması, sevgi, güven, kabullenmeye dayalı bir ilişkinin olmasıdır. Özellikle yaşlılıkta sevgi ve kabullenme önemli bir ihtiyaçtır. Yaşlı aile içinde eski statüsünün kalmadığını, sözünün dinlenmediğini, bir köşeye atılıp unutulduğunu, kimsenin ona ihtiyaç duymadığını düşünebilir. Burada önemli olan, yaşlı kişi ailesiyle yada tek başına yaşasa veya bir kurumda da kalsa ilişkilerin kaliteli ve doyum verici olmasıdır. Görüldüğü gibi sıralanan tüm bu sorunlar ve ihtiyaçlar aslında içiçedir. Sorunların giderilmesi, ihtiyaçların karşılanması günümüzde artık sadece aileden beklenebilecek bir şey değildir. Çeşitli kurumlar, destek hizmetleri, maddi yardımlar mutlaka devreye girmelidir.

- "Yalnızlık Paylaşılmaz, Paylaşılrca Yalnızlık Olmaz..."

"... Kendisine, birine çok ihtiyaç duyduğunda ne yaptığı sorulmuştur. S.Ö. "Torunumu ararım. Onu da bulamazsam ağlarım" diyerek yanıtlamıştır" (Öntaş, Baykara, İcağasıoğlu 2001 332). Bu sözler yalnız başına yaşayan S:Ö. Adlı bir yaşlı bayana aittir. Adı geçen araştırmacılar tarafından yalnız yaşayan yaşlılarla yapılan görüşmelerde bunun gibi örneklere sıklıkla rastlanmıştır.

Yalnız yaşamak bir sosyolojik ve psikolojik bir olgu olarak ele alınabilir. Sanayi toplumu ile birlikte örgütlenme biçimleri değişmiştir. Devlet ve sivil toplumların ayrılması ve kurumların fonksiyonlarının değişmesi ve çeşitlenmesi söz konusu olmuştur. Geleneksel toplum yapısı büyük ölçüde değişmiştir. Kentleşme, yabancılaşma, anomi, rasyonalizasyon ve bürokratlaşmanın sonuçları olarak hem makro düzeyde sosyal yapılar hem de insan eylemleri değişime uğramıştır. Bu açıdan kişilik sistemi, aile sistemi ve sosyal sistem arasındaki karşılıklı ilişkiler sonucunda bireylerin tercihleri de değişime uğramıştır. Batı toplumlarında görülen sosyo-kültürel ve ekonomik

değişme, özellikle endüstrileşme birey düzeyinde belirli bir yapıyı da zorunlu kılmıştır. Bu noktada "bireyci insan" anlayışı ortaya çıkmıştır (İçli 2002 260).

Günümüzün Batı toplumlarında daha fazla sayıda birey yalnız yaşamayı tercih etmektedir. Evlilik ve çocuk sahibi olma oranları düşmektedir. Boşanma ve evlenmeden birlikte yaşama oranlarında ise artışlar görülmektedir. 1900 yıllarında 65 yaşındaki nüfusun %60'ı çocuklarının yanında barınırken, bu oran 1980'lerde %15'e inmiştir. Bu değişimler özellikle yüzyılın ikinci yarısında hızlanmıştır. Yaşlı insanlar bağımsızlıklarını korumak istemektedirler (Onur 2000 354).

Burada önemli olan konu yaşlı kişinin yalnızlığı bilinçli bir tercih yaparak, isteyerek seçip seçmediğidir. Yalnız yaşamak yaşlılar için pratik anlamda birçok zorluklar taşısa bile, onların kendilerince kurdukları yaşam düzenini bozmak istemedikleri görülmektedir. Zorluklarına rağmen yaşadıkları mekanın, düzenin kendilerine ait olması, ev içi özerklik önem taşımaktadır. Çocukları, akrabaları ya da yakınlarıyla görüşme biçimlerini kendileri ayarlamakta, böylelikle ne onlara yük olduğunu hissetmekte, ne de bağımlı hale geldiklerini düşünmektedirler (İçli 2002 262).

Maddi yada manevi zorunluluktan dolayı yalnız yaşayan yaşlılarda ise yaşamdan zevk almama, depresyon, barınma, ısınma, alışveriş, temizlik, sağlık sorunlarının giderilmesi gibi temel ihtiyaçlarının karşılanmasında güçlükler yaşama görülmektedir.

Ülkemizdeki duruma bakacak olursak hızlı sosyal değişimlere rağmen ülkemizde ailedeki bazı temel değerlerin korunduğu bir gerçektir. Ülkemizde aile hala yüz yüze ilişkilerin hakim olduğu en temel kurumdur. Geleneksel yapımızda aile bireyini ölünceye kadar, hem etkileşim hem de bu etkileşimin varlık alanının ortak kılınması adına yalnız bırakmama çabasındadır. Toplum, ailesi tarafından terk edilen, yalnız bırakılan yaşlının çocuklarını, akrabalarını kınar. Bir yaşlıyı yalnız bırakmanın altında "yaşlıya, aile büyüğüne saygı gösterme-önem verme" yatar. Ancak toplumumuzda yaşanan hızlı değişimler yalnız yaşama atfedilen anlam açısından da bazı değişimlere yol açmıştır, örneğin kentlerde ekonomik özgürlüğünü kazanan kadınların kendisine bakabilecek yetişkin çocukları olduğu halde yalnız yaşamayı tercih ettiği görülmektedir (İçli 2002 263).

Kentlerde bilinçli bir tercih yaparak yalnız yaşamayı seçen ve buna da imkanı olan yaşlıların yanı sıra

maddi imkansızlıklar yada diğer sebepler yüzünden yalnız yaşayan yaşlılar da bulunmaktadır. Özellikle yoksulluk bu kişilerin yaşamını daha da güçleştirmektedir. Ayrıca cinsiyet de yalnız yaşama konusunda sıkıntı yaratan bir durum olabilmektedir. Daha önce de belirtildiği gibi kadınların yaşam beklentisi erkelere göre daha uzun olduğu için genellikle eşlerinin ölümlerinden sonra kadınlar tek başlarına kalmakta ve çoğunlukla tekrar evlenmemektedirler. Eğer bu kadınların çeşitli zorunluluklar sonucu yalnız yaşamaları gerekirse kadın olmalarından dolayı yaşamın onlar için daha zor olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. İçli (2002 261)'nin de belirttiği gibi yalnız yaşayan kadınların gelirleri geçimlerini sağlamak için yeterli değilse, tek başına mücadele etmek zorlaşmaktadır. Bir diğer önemli sorun da güvenlik sorunudur. Araştırmalar yalnız yaşayanların, özellikle kadınların suç mağduru olma riskinin yüksek olduğunu göstermiştir.

Kendi evinde, kendi düzeninde yaşamak her kişinin hakkıdır. Eğer yaşlı bireyin ekonomik ve sağlık durumu buna elverişliyse ve kişi bunu istiyorsa yalnız yaşaması yönünde (alışveriş, eve yemek, faturaların yatırılması, temizlik, uygun konut mimarileri vb.) desteklenmelidir. Şu da unutulmamalıdır ki yalnız yaşamak tümüyle çevreden ve toplumdan izole olmak anlamına gelmemektedir. Varsa aile üyeleri, akrabalar, arkadaşlarla ilişkiler ve etkileşimler sürdürülebilir. Ancak kişinin ne ekonomik durumu ne de sağlık durumu iyi değilse, zorunluluktan yalnız yaşamak durumundaysa daha fazla hizmet modelleri ile desteklenmelidir.

Toplumların giderek yaşlandığı göz önüne alınırsa yaşlılar için üretilecek politikaların ve hizmet modellerinin varlığının hem aile, hem yaşlı birey hem de toplum açısından ne kadar önemli olduğu anlaşılacaktır. Bu nedenle aile politikalarının kapsamında yaşlılıkla ilgili bölümlerin de yer alması gerekmektedir. Çalışmanın sonraki bölümünde Avrupa ülkelerindeki ve ülkemizdeki yaşlılık politikaları incelenecektir.

- Yaşlılık Politikaları ve Yaşlılara Yönelik Hizmetler
Önceki bölümlerde de belirtildiği gibi tüm dünyada yaşlı nüfusun oranları artmaktadır. Özellikle Avrupa ve Amerika'daki oranlar hızla yükselmektedir. Bu nedenle yaşlılık, yaşlılara verilen hizmetler konusu bu ülkeler açısından büyük önem taşımaktadır. Bir bütün olarak incelendiğinde Avrupa Birliği

ülkelerinde sosyal refah hizmetleri daha çok "sosyal koruma" olarak adlandırılmaktadır. Yaşlılara yönelik sosyal politikalar da tüm bu sosyal koruma alanı içinde ele alınmakta, toplumların demografik, toplumsal, ve kültürel değişimlerine paralel olarak birinci derecede önem taşımaktadır (Onat 2002 273). Avrupa Birliği ülkelerinde yaşlılar için bir çok hizmet olmasına rağmen, refah hizmetlerine ve programlarına ayrılan maddi kaynaklardaki azalmalar ve buna yönelik politikalar devam etmektedir. Hugman (1994 122)'nin da belirttiği gibi kişilerin yaşam beklentisi arttıkça daha çok hizmete ihtiyaç duymaktadırlar. Belçika, Fransa, Almanya, Hollanda gibi ülkelerde kişisel yaşam sigortası ile ileriki yaşlarda karşılaşılan bir çok sorun (özellikle de sağlık) çözümlenebilse de yoksulluk ve azınlık grupları içinde yer alan yaşlılar hala pek çok sorun yaşamaktadır. Bu nedenle ülkelerin yaşlılıkla ilgili politikalar ve bu bağlamda hizmetler geliştirebilmeleri büyük önem taşımaktadır. Avrupa Birliği ülkelerinde yaşlılara yönelik hizmetleri şu şekilde belirtmek mümkündür Hugman (1994 126):

- Kurum Bakımı (Domiciliary Services)

Avrupa'da "kurum bakımı" hizmeti anlayışında bir azalma görülmektedir. Bu durum kurum bakımı hizmetinin tarihi geçmişi de ilgilidir. Avrupa'da kurum bakımı, toplumların yoksulluğu çözümlenmek için düşündükleri bir refah hizmeti olarak ortaya çıkmıştır ve yoksullar evi (poor houses), sadaka evi (alms houses) farklı isimlerle adlandırılmıştır. Bu tip bakım evlerinden yoksul olan, başka seçeneği olmayan "muhtaç" kişiler yararlanmaktaydı. Ancak teknolojinin ilerlemesi, sosyal yapıdaki değişimler ve kurum bakımının beklenildiği kadar yararlı olmaması gibi nedenlerle bu hizmet türünde azalmalar meydana gelmektedir. Bu durum sosyal refah anlayışındaki değişimlerle de yakından ilişkilidir.

- Evde Bakım Hizmeti (Home Care)

Bu bakım türünde ise yaşlı kişinin bulunduğu mekandan ayrılmasına gerek yoktur. Bu bakım türü bir çok Avrupa ülkesinde yıllardan beri bulunmaktadır. Aslında buna bir "bakım" hizmetinden çok özel bir yaklaşım demek daha doğru olabilir. Çünkü bu hizmet sağlık ve sosyal boyutta pek çok farklı hizmeti içermektedir. Eve sıcak yemek servisi, düzenli sağlık kontrolleri, alış veriş imkanları ve hem sağlık hem sosyal anlamda iyileştirici terapileri kapsar.

- Günlük Bakım Merkezleri (Day Care)

Bu hizmet türü de evde bakım hizmetine benzemektedir. Bir çok hizmet bütünleşmiş bir biçimde sunulur ancak evde bakım hizmetinden farkı yerleşik bir sosyal merkezde verilmesidir. Son derece yaygın bir hizmet türüdür (Danimarka, Fransa, İtalya ve İngiltere gibi pek çok Avrupa ülkesinde bulunmaktadır).

Sürelili ve Kısa Sürelili Yerleşik Bakım (Respite and Short-term Residential Care) Bu hizmet akut durumlar, krizler sonrasında yaşlı kişinin kullanabileceği bir hizmettir. Sağlık ve sosyal durumla ilgili konuları içerir. Fakat, sadece sağlık hizmeti verilmekle kalmaz kişiye ihtiyaç duyduğu konularda danışmanlık da verilir. Örneğin kişinin hangi hizmetlere ihtiyaç duyduğu, bu hizmetlere nasıl ulaşabileceği gibi konularda bilgi verilir ve yol gösterilir. Genellikle 24 saat süren bir hizmet içeriği vardır. Burada önemli olan yaşanan krizin atlatılması ve yaşlı kişinin bir an önce eve dönmelerinin sağlanmasıdır.

- Uzun Sürelili Yerleşik Bakım (Long-term Residential Care)

Bu bakım türü "kronik" bakım olarak da adlandırılabilir uzun dönem hastane bakımı ya da sosyal bakım evlerinden yararlanmayı içermektedir.

Tüm bu hizmetlere ek olarak yaşlı kişinin ailesi tarafından bakılması durumunda aileye çeşitli konularda destek verilmektedir. Görüldüğü gibi yaşlı kişiler için pek çok seçeneği içeren hizmetler bulunmaktadır. Bu hizmetlerden yararlanma oranları oldukça geniştir.

Onat (2002 274)'ın da belirttiği gibi 1970'li yıllardan itibaren refah devleti kavramının sarsılması, alternatif olarak sorumlu birey ve kendi kendine yeten bir toplum anlayışını topluma kazandırmıştır. Bu düşünce farklılığı huzurevi sayısını azaltırken yaşlıların olabildiğince kendi çevrelerinde kalmaları desteklenmiştir. Örneğin Fransa'da 1990 yılından itibaren Cantou ve Marpa pilot bölgeler olarak seçilmiş ve ailelerin yerel örgütlerin desteği ile yeni bakım şekilleri geliştirilmiştir. Kısacası, Avrupa Birliği ülkelerinin ortak sosyal politikaları merkeziyetçilikten kaçarak, yeni kurumlar açmak yerine yaşlıların kendilerini rahat hissedebilecekleri aile çevrelerinde, önce yakınları, sonra gönüllüler aracılığıyla hizmet sunulmasıdır.

Ülkemizdeki durumla Avrupa ülkelerindeki hizmetler ve politikalar karşılaştırıldığında, ülkemizin yaşlılara

yönelik hizmetler ve politikalar konusunda son derece zayıf kaldığı görülebilir.

Anayasa'dan Belediye Kanunu gibi pek çok farklı kanunda (Emekli Sandığı Genel Müdürlüğü Kanunu, Sosyal Sigortalar Kanunu, Bağ-Kur Yasası, SHÇEK Kanunu, Beş Yıllık Kalkınma Planları) yaşlılarla ilgili hükümler yer almaktadır. Bu kanunlarda gerekli ve son derece önemli bazı düzenlemelerin olmasına rağmen var olan hizmetler incelendiğinde bunların son derece sınırlı, dağınık ve herkesin erişimine uygun olmadığı göze çarpmaktadır.

Yaşlılarla ilgili hizmetleri planlama, programlama ve yürütme görevini doğrudan devletin üstlenmesi 1963 yılında Sağlık Sosyal Yardım Bakanlığı'na bağlı Sosyal Hizmetler Genel Müdürlüğü'nün kurulması ile gerçekleşmiştir. 1982 Anayasasının 61.maddesinde yaşlılara yönelik olarak "Yaşlılar devletçe korunur. Yaşlılara devlet yardımı ve sağlanacak diğer haklar ve kolaylıklar Kanunla düzenlenir" hükmü yer almaktadır.

Sosyal hizmetin çeşitli gönüllü kuruluşlarla ve kamu kuruluşları tarafından dağınık ve programsız yürütülmesi karşısında verilen hizmetlerin bir şemsiye altına alınması amacıyla 2828 sayılı Sosyal Hizmetler Çocuk Esirgeme Kurumu Kanunu 27/05/1983 tarihinde Resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Bu kanunla korunmaya, bakıma ya da yardıma muhtaç aile, çocuk, sakat, yaşlı ve diğer kişilere götürülen sosyal hizmetler ve bu faaliyetlerin düzenlenmesi amaçlanmıştır ().

SHÇEK Kanunu incelendiğinde yaşlı "yardıma muhtaç" kişi olarak tanımlanmaktadır. Bu bakış açısına göre, (3.madde (d) bendi) muhtaç yaşlı ise "sosyal ve ekonomik yönden yoksunluk içinde olup, korunmaya, bakıma ve yardıma muhtaç kişi" olarak ifade edilmektedir. Daha önce de değinildiği gibi tanımlama nasıl yapılırsa hizmet ve politikalar da bu tanıma göre üretilmektedir. Bu tanımda sosyal ve ekonomik yönden yoksunluk içinde olmayan yaşlılar için herhangi bir hizmetten ya da politikadan söz edilmemektedir. Bir başka deyişle eğer ekonomik gücü yerindeyse ve yalnız yaşıyorsa, yaşayabiliyorsa herhangi bir hizmete ihtiyaç duymayabilir. Ülkemizde yaşlılara yönelik olarak verilen hizmetler huzurevi, bakım ve rehabilitasyon merkezleri, yaşlı dayanışma merkezleri ve sınırlı da olsa, (kimi Büyükşehir belediyeleri tarafından verilen fatura ödemeleri, temizlik, alışveriş, bazı sağlık hizmetleri

kapsayan) evde bakım hizmetleri şeklinde belirtilebilir. Ancak, ülkemizde aile, yaşlı kişinin bakımı konusunda önemli rol oynamasına karşın aileleri destekleyecek hizmetler ya hiç yoktur ya da sınırlıdır.

Görüldüğü gibi ülkemizde yaşlılar için verilen hizmetler sınırlı ve dağınık bir biçimde örgütlenmiştir. Avrupa Birliği'ne uyum sürecinde Türkiye'nin bu konuda yapması gereken pek çok şey bulunmaktadır. Gerekli yasal düzenlemelerin yapılması önemlidir kuşkusuz ancak bu düzenlemelere uygun hizmet modellerinin geliştirilmesi ve herkesin yararlanabileceği bir şekilde getirilmesi önem taşımaktadır.

SONUÇ

Yaşlılık yaşam döngüsünün bir parçasıdır. Bu nedenle herkesin bu döngüden geçebileceğini söylemek yanlış olmayacaktır. Günümüzün değişen koşullarında, ömür beklentisinin de uzamasıyla yaşlılık toplumlar için artık bir sosyal sorun haline gelmiştir. Dünyadaki yaşlı sayıları gittikçe artmakta, bir anlamda dünya "yaşlanmaktadır". Sağlıklı bir yaşlılık için yaygın ve çeşitli hizmetlerin olması önem taşımaktadır. Avrupa ülkeleri bu konuda iyi bir yol katetmişlerdir. Ülkemiz açısından değerlendirildiğinde ise henüz genç bir nüfusa sahip olduğumuz söylenebilir de yaşlı nüfusun sayısındaki artış da yadsınmamalıdır.

Ülkemizde yaşlılara yönelik olarak oluşturulacak aile politikalarında üstünde durulması gereken bazı önemli noktalar bulunmaktadır. Bunlar şu şekilde belirtilebilir:

- Gelişmekte olan ülkeler başta olmak üzere, tüm dünyada nüfusun giderek yaşlandığı, ülkemizin de bu durumdan etkileneceği göz önüne alınmalıdır (III. Aile Şurası AAK 1998 81).
- Yaşlıların bakımı konusunda özel önem verilmeli, bu amaçla, yaşlı ana babalarına bakan kişilere ek yardım yapılmalı ve eğer kapsam dahilinde değilse sosyal güvenlik kapsamına alınmalıdır (III. Aile Şurası AAK 1998 83).
- Ülkemizde yaşlılar için verilen kurum bakımı (huzurevi) hizmetlerinin geliştirilmesinden çok günlük bakım, evde bakım gibi hizmet türlerinin oluşturulmasına ve yaygınlaştırılmasına çalışılmalıdır.
- Yaşlılara yönelik hizmet modelleri geliştirilirken medikal model yaklaşımından çok sosyal model yaklaşımı hizmet modellerinin felsefesini oluşturmalıdır. Medikal modelin kavramsal çerçevesinin tıpta kullanılan klasik hastalık modelinden doğduğu bilinmektedir

(Llewellyn ve Hogan 2000 Akt: Arıkan 2001 22). Arıkan'ın da belirttiği gibi bu modelde kişiye, hizmetler "uygun bir tedavi"yi gerektiren "duruma" göre bir plan çerçevesinde sunulmaktadır. Yani yaşlı kişi "bakıma muhtaç" tır. Ve bir şekilde bakılması gerekir. Oysa sosyal modele göre "muktedir olamamak" toplum tarafından üretilen bir kavramlaşım (Oliver 1992 Akt Arıkan 2001 23). Bir başka deyişle yaşlı kişi fiziksel sağlığı ya da maddi olanakları el vermediği için toplumun genelinden "faklıdır" ve bakıma muhtaçtır anlayışı yerine yaşlı kişinin bazı hizmetlere ihtiyacı vardır, eğer toplum bunu sunamıyorsa bu toplumun sorunudur. Dolayısıyla "toplumdan, günlük hayattan kopma, kendine bakamama, muhtaç olma" gibi sorunlar kişinin yaşlı olmasından değil toplumun ona bu olanakları sunmamasından ve yaşlıya bakış açısından kaynaklanmaktadır. Yani yaşlılığı "sorun" haline getiren toplumdur.

■Aile politikaları çerçevesinde aile bir bütün olarak ele alınmalı, çocuk yardımı ve destekleri (maddi yardım, izinler, kreş hizmetleri gibi) olduğu gibi yaşlı üyesine bakan aileler için de destek sistemleri geliştirilmelidir.

Yaşlılık yalnızca kişiden kaynaklanan bir sorun değildir. Toplum bu kişilere hizmet üreterek onları da günlük yaşama katmak ve kaliteli bir yaşam sürmelerini sağlamakla yükümlüdür. Ek olarak, yaşlı kişiler de ailelerin bir üyesidir. Kimi durumlarda ailenin diğer üyeleri kadar risk altında olabilirler ya da aileler yaşlı bir bireyin varlığı nedeniyle ekonomik, sosyal ve duygusal açıdan sorunlar yaşayabilirler. Bu nedenle aile politikalarında yaşlılar için de önlemler olması gerekmektedir.

Yalnızlık **paylaşılabilir...** Paylaşılmalıdır!

KAYNAKÇA

Aile Araştırma Kurumu. 1994 Uluslararası Aile Yılı Özel İhtisas Komisyon Raporları. Başbakanlık Kadın ve Sosyal Hizmetler Müsteşarlığı Yayınları No:82 Ankara:1994

Aile Araştırma Kurumu III.Aile Şurası:Raporlar, Görüşmeler, Kararlar. Ankara:25-27 Mayıs-1998.

Acar, Hakan. "Avrupa Birliğine Üye Ülkelerde ve Türkiye'de Aile Politikaları." I. Ulusal Aile Hizmetleri Sempozyumu. Aile Araştırma Kurumu Yayını Ankara:9-11-Mayıs 2001.

Arıkan, Çiğdem. Türkiye'de Görme Özürlü Kadınlar:Sorunlar, Beklentiler, Çözüm Önerileri. Körlük Federasyonu Yayını No:3.Ankara:2001.

Baykara, Yüksel; Özlem Cankurtaran Öntaş, Arzu İçağasıoğlu. "Yalnız Yaşayan Yaşlılar ve Sorunları." I. Ulusal Aile Hizmetleri Sempozyumu. Aile Araştırma Kurumu Yayını Ankara:9-11 -Mayıs 2001.

Greene, Roberta R. "Serving the Aged and Their Families in the 21st Century Using a Revised Practice Model." Journal of Gerontological Social Work. Vol: 34, No:1. The Haworth Press. New York:2000.

Hugman, Richard. Ageing and the Care of Older People in Europe. Edt: Jo Campling. St. Martin's Press. New York:1994.

İçli, Tülin. "Yalnız Yaşamak." Geriatri 2002 Edt:Yeşim Gökçe Kutsal. Hacettepe Üniversitesi Geriatrik Bilimler Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını. Ankara:2002.

Koşar, Nesrin. Sosyal Hizmetlerde Yaşlı Refahı Alanı. Şafak Mat. Ankara:1996.

Kandiyoti, Deniz. "Aile Yapısında Değişme ve Süreklilik:Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım." Türkiye'de Ailenin Değişimi Toplumbilimsel İncelemeler. Türk Sosyal Bilimler Derneği. Hazırlayan: Türköz Ender. 1984.

Kudat, Ayşe. "Aile ve Yeniden Üretim." Türkiye'de Ailenin Değişimi Toplumbilimsel İncelemeler. Türk Sosyal Bilimler Derneği. Hazırlayan: Türköz Ender. 1984.

Onat, Ümit. "Sosyal Politikalar Açısından Yaşlılık." Geriatri 2002 Edt:Yeşim Gökçe Kutsal. Hacettepe Üniversitesi Geriatrik Bilimler Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını. Ankara:2002.

Onur, Bekir. Gelişim Psikolojisi.Yetişkinlik, Yaşlılık, Ölüm. İmge Kitabevi. 5.Baskı. Ankara:2000.

Torres-Gil, Fernando; Kara Bikson Moga. "Multiculturalism, Social Policy and New Aging." Journal of Gerontological Social Work. Vol: 36, No:3/4. The Haworth Press.Nevv York:2001.

Uysal, Aynur. "Dünyada Yaygın Bir Sorun: Yaşlı İstismarı ve İhmali." Aile ve Toplum. Üç Aylık Dergi. Yıl:5, Cilt:2, Sayı:5. Aile Araştırma Kurumu Yayını. Ankara:2002.